

TREMČIAI – SAPNŲ IR PASAKŲ KODAS

(Gutauskas L., *Sapnų teologija*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006)

Rašytojui profesionalui imtis tremties temos – tikra literatūrinė savižudybė. Ką čia įspūdinga bepasakysi apie lietuvių vargus po gausybės publikuotos dokumentikos. Bet kai pasitelkiama neeilinė vaizduotė, erudicija ir romanisto patirtis (bene dešimtas Leonardo Gutausko romanas?), įsitikini, kad pati savaimė tema niekuo dėta, svarbu meistriškas traktavimas. Romanisto akiratyje – pirmieji 1941 metų birželio kankiniai Jakutijoje, pati nykiausia tremtis. Ledo dykynė, alinantis darbas, badas, mirtys, žeminėję ant gultų tįso serganti mergaitė. Jokių siužetų, dekoracijos skurdžios, medžiagos romanui – trūktinai. Reikia tik stebėtis, kokį pavykusį surado Gutauskas šios slidžios temos rakursą – sergančios keturiolikmetės Augustės sapnus.

Romano struktūrą sudaro du ją įrėminantys pasakojimai („Pradžios žodis“ ir „Placha“), taip pat sanaupta sapnų, kuriuos inspiravo karščiuojančios ligonės klejojimai. Sapnas – čia ne tik pagrindinis žodis, tai ir struktūros, ir kompozicijos pagrindas, ir vaizdinių šaltinis, ir, sakyčiau, filosofinis konceptas. Pirmoji sapno analogija – pats gyvenimas, jo efemeriškumas, kerai ir apgaulė, iliuzijų išsisklaidymas. Sapnas taip pat susijęs su mirties – amžino miego sfera. Homero epe esama dvejų sapno vartų – pro vienus ateina apgaulingi, pro kitus – pranašingi sapnai. Literatūroje sapnas – nuo liaudies epų iki antikos, nuo romantikų iki XX a. siurrealistų – yra daugiareikšmiškumo šifras. (Gutausko romano paantraštėje girdėti aksominė retrosintaksės intonacija: „Augustinos Ravaniemi meilės istorija, jos pačios papasakota dvidešimt vienu sapnu.“) Sovietmečiu sapnų simboliką lietuvių prozoje bene sėkmingiausiai panaudojo Jonas Mikelinckas, taip paneigdamas anuomet propaguojamą kiaurai deterministinę žmogaus sampratą. Bet lietuvių literatūroje, regis, iki šiol nebūta ištiesai sapnų poetika grįsto kūrinio. Juolab – sapnų teologija.

Taigi kadaise manyta, kad sapnus siunčia dievai, norintys ką nors svarbaus pranešti (tam atitaria ir Gutauskas vienu iš dviejų romano moto – fraze iš Biblijos: „Savo valią Viešpats išreiškia miegančiajam“). Sapnus ypač išaukštinusios romantizmo epochos požiūrį perėmė psichoanalizė – sapnuojantys patenka į tikresnę realybę negu sąmonės sfera. Gutausko ligonėlė labiausiai ir atitinka šį aspektą. Augustės sapnai ir yra pati tikroji realybė. Mirtimi besivaduojanti mergaitė gyvena vasaros rojuje, valgo duoną su medumi, susitinka su motina ir seneliu (abu mirę), regi save laimingą tėviškėje, nors ten gyvena ir išdavikė kaimynė Veselkienė, ir jos sūnūs – būsimi sribai. Sapnuose nuolat kontrastuoja tobula vaikystė ir baisi dabartis, kurios baisumą pritemusi sąmonė neutralizuoja fantastiškais vaizdiniais ir troškimų vizijomis. Tai nuoseklus šios knygos principas – blogį vaizduoti per gėrį, implikuojant krikščionybės simbolių prasmes. Nors žmonės mito geriausiu atveju bulvių lupenomis, mergaitės vizijoje prie šviežių ankstyvųjų bulvių garuojančio katilo susirenka atėję iš Anapilio tėvas, motina, senelis ir visi žeminės pažemintieji (aštuntas sapnas „Bulvių valgytojai“):

Žmonės žiūri į katiliuką ir laukia – be tėvo ženklo jie nesiėks nė mažiausios bulvikės. Kas nors privalo pradėti Mišias. Gyvieji nedrįsta, nes gyvieji čia, šioje Dievo užmirštoje, piktojo tarnų valdomoje Žemėje, labai seniai paversti į besielius daiktus, į kastuvus, kūjus, tinklus, pjūklus, net į surūdijusias vinis.

Laukia, kol mirusysis ištars:

– Imkite ir valgykite, nes tai yra jūsų vilties maistas (p. 113).

Speigo Žemėje išaugusios ankstyvosios bulvės pagerbiamos už ištvėrę. Itin subtiliai aprašomas jų aukso atspalvis ir plona „kaip miglėlė“ odelė, jų jaukus „poteravimas“ puode ir gebėjimas tirpti ant liežuvio „su sviesto trupiniu ir druskos smiltele“. Kitaip tariant, aukštinama bulvė, o ne žeminamas alkio tąšomas žmogus. Sapnų poetika nieko nežemina, nediskredituoja, neniekina.

Sapnai įkūnija ir ligos apogėjų, ir pagrindinį vaistą – galimybę atsiriboti, ištrūkti iš tremties pragaro. Visiška našlaitė, „lengvesnė už baltosios kurapkėlės pūką“, ištvėria ir išgyja pasiaukojamos meilės, o gal ir savo sapnų dėka. Ją globoja pagal tėvą suomis, pagal motiną samis Jarvis Ravaniemis, išmokęs kalvystės amato iš nykštukų *uldry*, vėliau tampantis jos vyru. Šis aspektas leidžia praplėsti pasakojimą kitos tautos papročių ir mitologijos vaizdais bei išaukštinti meilės galią. Juos išgelbėjo meilė ir tikėjimas – gal todėl pavadinime ir atsirado sandas „teologija“. Krikščioniškosios pasaulėjautos ženklai, kaip visada Gutausko kūryboje, gausiai reprezentuojami. Viešpaties angelas nelyg pasakų geradarys padeda mergaitei įveikti daugybę kliūčių. Įspūdingas ledinis požemio – Mirties kapinynas, kuriame mergaitė randa motinos kaulelius.

Sapno patirtis panaši į nepaprastai intensyvią būseną, sukeltą karščiavimo. Tai kliedesio, regėjimų atitikmuo, kartais sušvelninamas būdravimo prošvaisčių, sąmonės grįžimo. Sapnai regėjimai produkuoja mitinę tikrovę, kur konkretūs prisiminimai apie Veprių miestelio kasdienybę įvairiomis kombinacijomis pinasi su Biblijos ir folkloro motyvais. Kita vertus, atskiri sapnai pateikiami kaip rišlūs pasakojimai, nes juos iš laiko perspektyvos atkuria jau gyvenimą baigianti Augustina Ravaniemi, Aukštaitijos pievų gėlėmis klostanti savo suomio kapą. Jai „labai gelbsti“ pasakotojas-rašytojas. Žinoma, tai ne ji lygina žydinčių baltųjų dobiliukų lauką su neprirašytu popieriaus lapu, o Leonardas Gutauskas.

Puošnus romano stilius verčia prisiminti metaforizuojančios sąmonės minusus prozoje. Tas pakilus ir statiškas kalbėjimas turi šiuolaikinio manierizmo požymių. *Sapnų teologija* sukuriuoja ratilais, intrigos beveik nėra. Kadangi kiekvieno sapno modelis panašus, neišvengiama pasikartojimų ir daugiažodžiavimo. Sapnai tolydžio eina vis ilgyn, žodžių daugyn, nors tekstas ir sukurtas su poetinei prozai būdinga įtaiga.

Šią neįprastą Gutausko knygą perprasti galėtų padėti pasakos kodas. *Sapnų teologijoje* nėra nieko negalima, veikia mirusieji, kalba žvėrys, nuolat nutinka įvairiausių stebuklų – persikeliama erdvėje ir laike, atsiranda netikėčiausių pagalbininkų, pavyzdžiui, auksinė žiurkė, stebuklingas elnias, kurio raguose auga žydintis alyvų krūmas, skraidantis laivas, nepaprasta arka, tiltas ir taip toliau. Sapnai išradingi, ryškūs, vizualūs, atitinka paauglės mentalitetą. Sapnų vaizdiniai gali būti interpretuojami ir įprastomis, tradicinėmis reikšmėmis, ir siejami su konkrečiomis situacijomis, aktualiomis tik sapnuotojui. Abiejų tipų interpretavimui čia daug erdvės.

Pasakojimo dinamizmą labiausiai palaiko intensyvus Augustės jausmas, kalbėjimo emociingumas. Tai kartais net įkyri: deminutyvai, sentimentalios intonacijos, itin didelis jausmingumas įprastam romanui tarsi kenktų. Be to, dar stilizuojama šventųjų knygų retorika – mat tokias knygas Augustė nuo mažų dienų girdėjo recituojant bažnytinių apeigų metu, namiškiams meldžiantis ar per religines šventes. Bet jei sapnus imame skaityti kaip literatūrines pasakas – viskas savo vietoj (tikros pasakos labai žiaurios, tačiau gerai baigiasi – Augustė po dešimties išbandymų metų grįžta su mylimuoju į Lietuvą). Vienas kitas Gutausko sapnas-pasaka galėtų būti įtrauktas į vidurinių mokyklų skaitinius – tokiu nebanaliu būdu supažindintų su tremties literatūra, su kitokia jos atšaka. Linkmę į pasakos žanrą motyvuotų ir nuolat globėjui Jarviui ant kelių gulinti lietuviškų pasakų knyga – vienintelė Augustės atsivežta į ledo šalį iš gimtinės. Suomis iš tos knygos mokosi lietuvių kalbos.

Įspūdingas romano finalas, kai kankintojai atsidurta ant ešafoto-*plachos*, ir tik vienintelės Agafijos – lagerio viršininko Pugalovo moters – pasigailima. Ji paimama į dangų už tai, kad mylėjo.

Labiausiai šitoje Gutausko knygoje mane žavi statusas, kuris suteikiamas žmogaus *vidinei tikrovei*. Aplinka, materija – siaubinga. Mergaitė guli skarmaluose, per jos vokus ropinėja utėlės, žalios žuvies kąšnelis gelbsti nuo bado, kraują stingdo nuolatinis šaltis, aplink tik ledynai, užpoliarės keista šviesa. Viską atsveria vaizduotės turtas. Meilė, tikėjimas ir pasiaukojimas – štai šie visiškai neapčiuopiami dalykai išgelbsti žmones. Kai kas šiandien mano, kad jie suvis neegzistuoja.

